

PRZESTĘPCA CZY NARODOWY BOHATER?

Anna P a n e r, *Jan Žižka z Trocnova*, Gdańsk: Bernardinum 2002, ss. 331, ilustr.

Początek wieku XV zapisał się w historii Czech burzliwymi wydarzeniami o charakterze religijnym, społecznym i politycznym. Dzięki ożywionym stosunkom z Anglią przeniknęły do Pragi poglądy głoszone przez oksfordzkiego profesora teologii i filozofii Jana Wiklifa (1330-1384). Do grona zainteresowanych jego nauką należał w czeskiej stolicy Jan Hus (1370-1415), który swoimi wystąpieniami dał początek nowemu ruchowi, znanemu w historiografii pod nazwą husytyzmu. Ruch ten wyrósł na gruncie dążeń do reformy Kościoła oraz emancypacji narodowej Czechów zależnych politycznie od Cesarstwa Niemieckiego. Doktryna husycka godziła przede wszystkim w prawno-instytucjonalną strukturę Kościoła, przyjmując wiklifowską teorię o Kościele jako wspólnocie jedynie moralno-duchowej. Program husytyzmu streszczał się w tzw. czterech artykułach praskich (znanych także jako „kompaktaty praskie”) z 1420 r. Żądano w nich wolnego głoszenia słowa Bożego (1), przyjmowania komunii pod dwiema postaciami zarówno dla duchownych, jak i świeckich (2), zakazu posiadania świeckiej własności przez duchownych (3), publicznych sankcji przeciwko popełniającym grzechy śmiertelne (4). Żądanie komunii pod dwiema postaciami wyraziło się w symbolu kielicha, który odtąd, wyhaftowany na sztandarach, stał się znakiem walki. Sam ruch husycki podzielił się zasadniczo na dwie grupy: radykalnych taborytów i skłonnych do ugody z katolikami kalikstynów.

Spalenie na stosie w 1415 r. w Konstancji Jana Husa i potępienie przez Sobór jego nauki uznane zostało w Czechach za zemstę partii niemieckiej. Doprowadziło to do ogólnego narodowego wrzenia i wystąpienia przeciwko Kościołowi oraz cesarzowi Zygmuntovi Luksemburskiemu, który od 1419 r. został nie uznawanym przez husytów królem Czech. Lata 1419-1434 to okres tzw. wojen husyckich, które objęły ziemie czeskie, mając także swoje reperkusje polityczne w całej Europie.

Podstawowe wiadomości na temat husytyzmu oraz stosunków społeczno-politycznych panujących na przełomie XIV i XV w. w Czechach są niezbędne do lektury monograficznej pracy Anny Paner, noszącej tytuł *Jan Žižka z Trocnova*. Autorka jako pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Historii na Wydziale Filologiczno-Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego zajmuje się m.in. badaniami nad średniowieczną historią Europy. Problematykę czeskiego husytyzmu porusza również w wydanej w tym samym roku biografii Jana Husa^{*}. Omawiana obecnie pozycja to pierwsza w języku polskim biografia Jana Žižki – człowieka, który odegrał decydującą rolę w toczących się wojnach husyckich. Jest to postać niezwykle interesująca, ale też kontrowersyjna, która wymyka się jednoznacznym ocenom historyków. Bez wątplenia był on głównym przywódcą husyckiego ruchu taborytów i genialnym strategiem wojennym. O postawie historyków wobec Jana Žižki Autorka na wstępie swojej pracy pisze: „Ci zaś [historycy], w zależności od stanu badań i potrzeb chwili, czynili zeń zagorzałego taborytę, umiarkowanego polityka centrum – spoglądającego raz na lewo, ku Taborowi, raz na prawo, ku kalikstynom, lub też demokratę, bojownika o wolność Słowian przeciwko Niemcom, fanatyka religijnego, wierzącego, że Bóg uczynił go swym karzącym mieczem, a nawet szaleńca, bo z garstką ludzi wyjętych spod prawa chciał zburzyć ówczesny porządek społeczny” (s. 5-6). Zacytowane słowa stają się jednocześnie zachętą, by poprzez lekturę omawianej biografii zapoznać się z życiem i działalnością Jana Žižki z Trocnova.

W samym tytule pracy Autorka dokonuje świadomego wyboru nieokreślenia swojego bohatera żadnym z tytułów hetmana, stratega, patrioty, taboryty czy też bojownika Bożego. Określenie „z Trocnova” wskazuje na miejsce jego pochodzenia i nie sugeruje już na samym wstępie lektury jego oceny (s. 22-23). Należy wspomnieć, iż w historiografii polskiej Jan Žižka zapisał się pozytywnie jako uczestnik wojny przeciwko zakonowi krzyżackiemu (1409-1411) – o czym wspomina Jan Długosz – a Jan Matejko uwiecznił go na swym monumentalnym obrazie *Bitwa pod Grunwaldem* (fragment reprodukcji znajduje się na okładce książki).

Biografia Jana Žižki dzieli się na dwie części. Pierwsza i najbardziej obszerna (11 rozdziałów) nie odbiega od klasycznego ujęcia biograficznego, przedstawiając zasadniczo w kolejności chronologicznej dzieje życia, działalność polityczną i wojenną Jana z Trocnova. Wyjątkiem są tutaj rozdziały X i XI, w których Autorka skupia swoją uwagę na dwóch tematach szczegółowych wyjętych z ram chronologicznych. W rozdziale X przedstawione są listy, odezwy oraz ułożony przez Jana Žižkę *Regulamin wojskowy*, będący jednocześnie manifestem programowym jego działalności. Autorka przeprowadza krytyczną analizę wspomnianych dokumentów w celu ukazania i przybliżenia czytelnikowi osobowości prezentowanego bohatera. Kolejny rozdział poświęca omówieniu genialnej strategii wojskowej wodza taborytów. Na szczególną uwagę zasługuje zastosowanie przez niego nowych taktyk walki, w tym użycie wozów bojowych.

W drugiej części rozprawy Autorka stara się przedstawić wysiłek kolejnych pokoleń Czechów podejmujących próbę oceny postaci Jana Žižki i jego roli w kształtowa-

niu się czeskiej świadomości narodowej. Ważną rolę odegrali tutaj historycy (m.in. F. Palacký, V. V. Tomek, J. Pekař, F. M. Bartoš, F. Šmahel), którzy jednak nie ustrzegli się subiektywizmu w ocenie poczynań taboryckiego przywódcy i przyczynili się znacząco do ukształtowania w epoce sobie współczesnej negatywnego lub pozytywnego obrazu Jana z Trocnova. A. Paner pragnęła ukazać to zjawisko jako „wielowiekowy, powolny, ale skuteczny proces rehabilitacji Žižki” (s. 5). Wydaje mi się, że nie jest do końca uzasadnione użycie tutaj słowa „rehabilitacja”, które ma pozytywne zabarwienie i świadczyłoby o niesłusznym oskarżaniu Žižki o popełnienie np. wielu zbiorowych mordów na ludności katolickiej i jego oczyszczeniu z tych zarzutów. Chodziłoby raczej o w miarę obiektywne, oparte na źródłach, ukazanie postawy Jana Žižki, jego niepodważalnych zasług i geniuszu, ale także jego bezwzględności w rozprawianiu się z przeciwnikami (także w ramach samego ruchu husyckiego). W praktyce Autorka tak właśnie czyni, ale samo użycie tego słowa na początku rozprawy może być mylące.

Omawiana praca rozpoczyna się od bardzo szczegółowego i wnikliwego przedstawienia źródeł wykorzystanych przy krytycznym opracowaniu biografii Jana Žižki (rozdział wstępny *Jan Žižka w źródłach i literaturze*, s. 6-14). Składają się na nie zarówno dokumenty pisane, jak i ikonografia oraz epitafia czasławskie związane z miejscem domniemanego pochówku taboryckiego wodza w Czasławiu. Osobny temat w tym wstępnym rozdziale stanowi omówienie osiągnięć ważniejszych historyków biografów Jana Žižki (w przypisach znajdziemy ich biografie) i znaczenie ich dzieł dla historiografii czeskiej (s. 14-23). Z całą pewnością rozdział ten, a także zamieszczona na końcu obszerna bibliografia (ponad 400 pozycji głównie w języku czeskim) są nieocenionym walorem tej pracy. Odnajdziemy tu także wspomnienie o wkładzie polskich historyków zainteresowanych ruchem husyckim w Czechach i jego wpływem na politykę polskich Jagiellonów. W kolejnych rozdziałach A. Paner stara się na podstawie źródeł oraz opracowań wybitnych czeskich znawców przedmiotu przedstawić dzieje życia Jana Žižki z Trocnova, rozpoczynając od spraw związanych ze sporem o datę jego urodzin (rok 1360 czy 1374?), pochodzeniem rodziny oraz statusem społecznym (rozdz. I). Okres obejmujący lata 1399-1409 to czas zbrojnych i niezgodnych z prawem wystąpień przeciwko bogatym panom feudalnym (spór z Rožemberkami). Autorka zauważa, iż historiografia czeska przez długi czas odrzucała tę ewentualność: Žižka rozbójnik (s. 67). Uzyskawszy jednak w r. 1409 przebaczenie win ze strony czeskiego króla Wacława IV, Jan z Trocnova jako najemnik bierze udział w wojnie polsko-krzyżackiej. Po zakończonej kampanii wojennej powraca do Czech, gdzie spotykamy się z nim jako dworzaniem czeskiego króla (rozdz. II).

Rozdziały od III do VIII ukazują udział i rolę Jana Žižki w wirze wojen husyckich, w tym zwycięskie batalie (bitwy na Vítkově pod Pragą w roku 1420 i pod Niemieckim Brodem dwa lata później) przeciwko kolejnym krucjatom organizowanym przez cesarza Zygmunta Luksemburskiego w celu opanowania sytuacji w Czechach. Na podstawie dostępnych tekstów źródłowych oraz literatury przedmiotu Autorka przeprowadza szczegółową analizę stosunków religijnych, politycznych i społecznych panujących w Królestwie Czeskim, na tle których rozgrywają się przedstawiane wydarzenia. Ukazuje niejednolitość samego ruchu husyckiego, próby pojednania z cesarzem oraz poszukiwanie innego rozwiązania sytuacji, np. osadzenie na

tronie czeskim króla polskiego Władysława Jagiełłę czy też wielkiego księcia litewskiego Witolda. Różnice doktrynalne i polityczne doprowadziły ostatecznie do secesji dotychczasowego hetmana taborytów Jana Žižki i rozpoczęcia walki na własną rękę w ramach tzw. Małego Taboru. Działalność polityczną i wojskową kończy niespodziewana śmierć Žižki pod Pribyslavem w roku 1424. A. Paner nie omieszkła omówić pośmiertnych dziejów przywódcy taboryckiego, tzn. problemu miejsca jego ostatecznego pochówku (rozdz. IX).

Autorka recenzowanej książki podjęła się zasługującego na uznanie trudu zebrania, opracowania oraz przedstawienia polskiemu czytelnikowi niezwykle obfitego materiału źródłowego odnoszącego się do postaci, która zaważyła na losach czeskiej rewolucji początku XV w. Naukowe opracowanie biografii Jana Žižki zostało wzbogacone o liczne ilustracje będące często reprodukcjami przedstawień taboryckiego wodza. Szczególnie cenne są ilustracje ukazujące uzbrojenie i metody walk husytów. Dołączona została również mapa, lecz nie jest zbyt czytelna. W bardziej wyraźny sposób powinny być oznaczone miejsca związane z działalnością Žižki. Autorka pozostaje wierna czeskiej pisowni imion osób oraz nazw miejscowości, co można zaliczyć na korzyść tej pracy. Zapoznaje również czytelnika z wybranymi tekstami źródłowymi, jednak zdarza się, iż niejednokrotnie nie podaje ich tłumaczenia na język polski (np. s. 86, 264, 293). Nie są to bynajmniej znaczące uchybienia. Zauważalnym błędem w pracy jest pisownia często używanego przez Autorkę słowa „panosz” (po raz pierwszy pojawia się ono na s. 7). Zgodnie z normami polskiej pisowni powinien pojawić się poprawny termin „panosza”, oznaczający rycerza służebnego, którym w istocie był Jan Žižka aż do momentu objęcia wojskowego dowództwa w taboryckim ruchu husyckim. W celu łatwiejszego korzystania z opracowania powinien zostać umieszczony na końcu książki indeks osobowy oraz nazw miejsc geograficznych.

Książka A. Paner zasługuje na szczególną uwagę, ponieważ jest we współczesnej historiografii polskiej pierwszą próbą przedstawienia pełnej biografii Jana Žižki z Trocnova, który wywarł ogromny wpływ na rozwój ruchu husyckiego w Czechach. Trudno zrozumieć dzieje husytyzmu, a szczególnie przebieg wojen husyckich, bez zapoznania się z działalnością genialnego stratega wojskowego i jednookiego, a później prawdopodobnie całkiem niewidomego, przywódcy taborytów. Ocenę postawy Žižki Autorka pozostawia czytelnikowi. Sama stara się go ukazać takim, jaki jawi się w źródłach, a także w czeskiej historiografii, która do tej pory nie wydała jednoznacznej opinii: heretyk, przestępca czy narodowy bohater?

*Arkadiusz Smagacz OCD
Instytut Historii Kościoła KUL*